

UUEMAST EESTI RAAMATUGRAAFIKAST

R. Loodus
ENSV TA Ajaloo Instituut

Käesolev artikkel püüab esitada mitmesuguseid arengujooni meie viimaste aastate raamatugraafikas. Isikukultuse ja selle tagajärgede likvideerimine, õige ja avardatud arusaamine sotsialistliku realismi olemusest hajutas rutiini ja halluse, tõi nõukogude kunsti, sealhulgas ka raamatugraafikasse, värskaid puhanguid. Nõukogude eesti raamatugraafika on muutunud mitmekülgseks, individuaalsustelt rikkaks kunstiharuks, kus kunstiline meisterlikkus ja omapära ühinevad sügavasisulise tunnetamisega. Oma massilise levikuga etendab raamatugraafika suurt osa elanikkonna esteetilis-eeetilisel kasvatamisel. Seetõttu on raamatukunsti kõrge tase üheks eelduseks igakülgsest arenenud, kommunistliku ajastu inimese kujundamisel. Kunstnik, kes kujundab kaunilt häid raamatuid, kujundab sellega tulevikku, sest «täna need raamatud on homsed teod» (Heinrich Mann).¹

Käesoleva artikli peamise materjalina on kasutatud kunstnike poolt loodud kujundusi ja illustratsioone eesti ja nõukogude eesti kirjandusele. Algupärandite väljaandmine ja illustreerimine on olnud väga intensiivne ning seetõttu lubab selline materjal arengu põhimomente küllaltki hästi esile tuua.

Sõjajärgseil aastail ilmus terve rida klassikute väga lihtsaid brošeeritud või pappkaantega väljaandeid, mis oma tagasihoidliku stiilse kujundusega (kasutatud on siin puulõiget) moodustasid nagu teatud järgu meie raamatugraafikas. Näitena olgu toodud M. Laarmani kujundatud ja illustreeritud L. Koidula «Valik luulet» (1948). Laarmani varjundi- ja tundeküllane lõikelaad harmoneerub täielikult Koidula luulega, veel rohkem — kogu kujundus on tekstiga haruldaselt terviklikult seotud.

Puulõike kõrval tuleb sõjajärgsetest aastatest esile tõsta ka varjundirikkaid sulejoonistusi, eriti V. Karruselt (E. Hiire «Elu nimel» (1946)). Lähedane nüansseeritud sulejoonistuse laad kerkis

¹ A. K a p r, *Buchgestaltung*. Dresden (1963), lk. 14.

eesti raamatugraafikasse uue kvaliteedina 50. aastate teisel poolel. Igal juhul ei saa täielikult nõustuda L. Gensi arvamusega, nagu oleks eesti raamatugraafikas sõjajärgseil aastail domineerinud ühekülgne ilustamispuud ja artistlik hooletu visand.²

40. aastate lõpul ja 50. algul süvenes aga kitsas ja ühekülgne arusaam realismi olemusest. Raamatuturule ilmus üha rohkem igavalt ja hallilt, kuiva standardiga kujundatud ja illustreeritud raamatuid. Illustratsioonid jäid põhiliselt teksti võimalikult täpse kommenteerimise raamidesse, kunstnike omapära nivelleerus.³ Ahenes tehnikate kasutamine — eelistatavamaks peeti toonillust-ratsioone musta akvarelli, tuši ja söega. Illustratsioonide loomisel ei arvestatud raamatu kui terviku omapära, nad kujunesid tegelikult raamatuisse kleebitud tahvelgraafika reproduktsioonideks. Samal ajal ei saa eitada mõningaid huvitavaid ja õnnestunud lahendusi. Häid tulemusi saavutasid E. Okas, A. Hoidre, R. Kaljo mõningate eesti klassika teoste illustreerimisel. Klassika väljaandmine ja illustreerimine 50. aastate esimesel poolel oli väga intensiivne. Kõigi oma negatiivsete külgede juures süvenes sel ajal siiski kunstnike psühholoogiline kujutamisoskus, arenes olus-tiku tundmaõppimine.

1950. aastate keskel hakkas juba tähelduma edaspidi üha süvene-vaid nihkeid. Kuigi raamatuga vähe seotud ja kommenteeriv toonillust-ratsioon või isikupäratu, fotorealistlik sulejoonistus oli visa kaduma, võis näha, kuidas nende vahel hakkas teed murdma isikupärasem, soojem ja tundlikum käsitluslaad, mis arvestab deli-kaatsemalt raamatut kui orgaanilist tervikut. See püüab nüüd juba mitte ainult kirjeldada, vaid luua teksti baasil sügavamalt ja omapärasemalt läbitunnetatud töid. Raamatukunsti ilmus laas meeleolukus, mõtte haaravam lennukus, loomisrõõm. Raamat välisilme hakkas huvitavamaks muutuma, mõnevõrra rohkem rõhku hakati panema kaunimale tüpograafilisele kujundusele.

Tehnikatest algas nüüdsest peale oma võidukäiku sulejoonis-tus, suurem mitmekesisus tehnikate alal leidis aset alles hiljem.

Sulejoonistusel on kahtlemata suuri eeldusi kujuneda trüki-toote orgaaniliseks osaks. Tema kaudu saab hästi väljendada kül-laltki mitmesuguseid tunnete komplekse ja seetõttu on sobiv ilu-kirjanduslike teoste arv küllaltki suur. Nüüd arenev sulejoonistuse laad on kvalitatiivselt erinev isikukultuseaegsest enamikul juhtu-del viljeldust. Sisulisest küljest kajastab see hoopis mitmekülgse-malt, rikkalikumalt, avaramalt ja peenemalt kirjandusliku teose tunnetuslikke väärtusi. Nii on sulejoonistused luuletuskogudes

² Л. Генс, Книжная графика в Эстонии. Искусство книги 1958—1960, вып. третий, М., 1952, lk. 102.

³ Raamatugraafika reaalsest seisujäämise ohtu näitas O. Kangilaski õigesti juba 1953. aastal, rõhutades illustratsioonide stereotüüpsust ja tehnikate ühekülg-sust. Vt. O. K a n g i l a s k i, Seisujäämise oht. «Sirp ja Vasar», nr. 49, 4. XII 1953.

vägagi sobivaks osutunud. Teiseks — sullejoonistus pole enam looduse kopeerimine, vaid muutub loominguliseks väljenduseks, kus iga kunstnik ütleb omapärase sõna illustreeritava teose kohta. Kerge virtuoosne, individuaalselt läbitunnetatud sullejoonistus muudab raamatu elegantseks, kauniks ja kaasaegseks. Muidugi ei arene sullejoonistus ainult joone meisterliku väljatöötamise alusel. Mõnede kunstnike juures mängib küllalt tähtsat osa plekk ja mitmekülgset nüansseeritud pind, mis võimaldab luua jälle omalaadseid meeleolusid.

Kõige hea kõrval, mis tõi meie raamatugraafikasse vaba, kohati pisut eskiislikuna näiv sullejoonistus, ei saa mööda minna ka mõningaist negatiivseist joontest. Kunstnikud innustusid sellest liigselt, seda kasutati nii mõnigi kord selliste raamatute illustreerimisel, mis oma olemuselt on tõsisemad, eepilised ja nõuavad seetõttu hoopis teist tehnikat ja lähenemisviisi. Kohati unustati oma isiklik mina ja mindi eeskujude liigse jälgendamise teele. M. Schwimmeri sullejoonistuse virtuoosne kergus ja teatud ebamäärasus mõjus tugevalt nii mõneleki nooremale kunstnikule.⁴ Kuid öeldu ei kummuta mingil määral sullejoonistuse tähtsust meie raamatugraafikas, sest oli ju see üks tegureist, mis aitas kaasa stambi murdmisel ja lõi tähelepanuväärseid väärtusi. Ka käesoleval momendil on sullejoonistus harrastatud alaks, selle kõrval esinevad aga rohkearvuliselt mitmesugused teised tehnikad. Sagedast kasutamist leiab linoollõige, mis oma lapidaarsusega on kohane ekspressiivsemate, jõulisemate tunnete väljendamiseks, aga ka rahvapäraseks huumoriks. Puulõike traditsioon on edasi arendatud ja sisuliselt süvendatud mitmete kunstnike loomingus. Eriti silmapaistev on Märt Laarmani sügavalt poeetiline ja mõttetihed looming, mis on kindlaks aluseks eesti puulõikeillustratsioonile. Viimast viljelevad veel edukalt Richard Kaljo, Esko Lepp, Avo Keerend jt. Siinkohal tuleb nimetada litograafiat, söövitust, akvarelli jt. tehnikaid. Mitmesuguste tehnikate üha laienev kasutuselevõtt rikastab oluliselt meie raamatukunsti.

Ülalöeldu näitena ja ka teema edasiarendusena vaatleksime pisut lähemalt vabariigi ühe väljapaistvama raamatugraafiku Viive Tolli töid. Nendes kajastub üsnagi huvitavaid jooni meie raamatugraafika arengus. Tolli on illustreerinud väga mitmesugusesse žanri kuuluvaid raamatuid — luuletuskogusid, proosa- ja draamateoseid, lasteraamatuid. Alustanud 1950. aastate keskpaiku veel võrdlemisi detailset rõhutavate, pisut kuivade sullejoonistustega, areneb ta aasta-aastalt suurema vabaduse, oskuse ja tundelisuse suunas. Juba 1957. a. ilmunud I. Kolla «Luuletustele» loodud töödes jõuab ta lähedale sellele laadile, mis ise loomustab teda hiljem. Lihtne, põgus, kuid läbimõeldud joonistus vormib lüürilisi, romantilise tundetooniga kujundeid, mis on väga

⁴ Л. Генс, Книжная графика в Эстонии. Искусство книги 1958—1960, вып. третий, М., 1962, лк. 104.

lähedased kirjaniku luulega. H. Männi luuletuskogu «Rada viib maanteele» (1960) tušijoonistustes on saavutatud veelgi tugevam sisuline ja vormiline meisterlikkus. Väga nappide paendlike joonetõmmetega illustratsioonid on otsekuu toredad poeetilised, lausa musikaalselt kõlavad pildikesed. Nii näiteks on vinjetis kahe tüdrukukesega tsüklile «Laste maailmast» seda armastavat emaõrnust, mida kujutab luuletaja. Habras virtuooslik joon nagu tuksub noorest elust, iga kriipsuke on omal kohal; kokkuvõttes sulavad luuletus ja selle joonistuslik vaste üheks lahutamatuks tervikuks. See meeleoluka mõttetihe allteksti esiletoomine paistab silma ka E. Niidu luulekogu «Maa on täis leidmist» (1960) kujundamisel ja illustreerimisel. Joonekäsitlus on väga elav, tundlik ja dünaamiline, esile tuleb üldmulje, üldmeeleolu taotlus.

Ka proosateoseid on Tolli selles laadis kujundanud ja illustreerinud. E. Vilde tööde väikese sarja kujundus on meisterlik, kuid teoste sisulise olemusega vähem sobiv. A. Jakobsoni «Hilinenud söömaajale» (1961) ja «Tormisõlmedele» (1962) tehtud kujundus ja illustratsioonid näitavad palju leidlikkust ja sulejoonistuse virtuooslikku mängu (joon. 1). Kuigi kunstnik vormib oskuslikult figuuri ja tabab kohati ka sotsiaalset olemust, jääb eskiislik sulejoonistus Jakobsoni dramaatilisele laadile võõraks. Seevastu mitmetes viimase aja töödes (ümbrised A. Ostrovski, E. Rostandi töödele, 1964) saavutab ta oma sulejoonistega silmapaistva täiuse ja kooskõla kaunistatava teosega.

Tolli on arenev fantaasiaküllane kunstnik. Suure soojuse ja kerge lastepärase huumoriga illustreeris ta E. Niidu «Pille-Riini lood» (1963), mis oma õnnestunud üldkujundusega on kahtlemata meie paremaid lasteraamatuid. A. Jakobsoni muistendeile «Suur onu ja väike vennapoeg» (1964) loodud kujunduses ja illustratsioonides (linool) paelub nende haruldane lopsakas rahvapära ja huumor. Kohmakana näiv, rahvapiltidele lähenev lõikemaneer meenutab mõnel määral leedu kunstnike-graafikute töid. See rahvapärasuse sissetulek meie raamatuillustratsiooni paistab olevat röömustavaks sümptoomiks. On ju kas või Tolli ise oma vabagraafikas selles osas saavutanud huvitavaid tulemusi. Uueks edasiminekuks kunstniku loomingus on ta illustratsioonid (söövitus) A. Haava luuletustele, mille paremik kujutab endast väikesi pärleid — täiuslik peen tehnika, mõttetihe, sümboolsuseni küündiv alltekst. Tolli ei illustreeri, ta mõtiskleb luuletuste üle. Siin esinev rahvapärane ürgne lihtsus, sisukas sümboolika viitab Kr. Raua mõjudele. Kr. Raua kui inspiratsiooniallika poole pöördumine on igal juhul tervitatav, sest demokraatlikule kunstipärandile toetumine rikastab oluliselt meie kaasaegset kunsti. Rahvusliku kunsti paremiku poole pöördumine paistab olevat üks viimase aja huvitavamaid jooni mitmete meie kunstnike loomingus.

Väga viljakas ja mitmepalgeline kunstnik on rahvakunstnik Evald Okas, kes on loonud arvukalt raamatugraafilisi töid. Nende

hulgas kujunesid Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoja» (1961) illustratsioonid sündmuseks Nõukogude Eesti kultuurielus. Nende illustratsioonide kohta on juba korduvalt sõna võetud. Tahaks rõhutada vaid nende rikastavat ja mitmekesistavat osa meie raamatugraafikas nii sisuliselt kui vormiliselt. Nõukogude kunstis

Joon, 1. V. Tolli. Illustratsioon A. Jakobsoni «Tormisõlmedele» I (1962).

kerkis Kalevipoja kaju esimest korda oma jõus ja suurus, nii võitluses kui rahulikus elus; selles on inimliku loomuse mitmekesisust. Ja nagu õigesti toonitab nõukogude kunstiteadlane N. Santõko, ka «kirglikku otsustavust ja võitmatut energiat».⁵ Okas rikastas meie graafikat eeposliku sügavuse ja laiahaardelisusega, autolitograafia käsitlemise meisterlikkusega. Okase meisterlikkus,

⁵ Н. И. Шантыко, Творчество советских иллюстраторов, 1962, lk. 46.

virtuooslikkus ja kiire tähelepanuvõime kajastuvad ka illustratsioonides mitmetele reisiraamatutele (sulejoonistused) jne.

Ka Alo Hoidre raamatugraafikas on suurepäraseid lehekülgi. Viimaste aastate töödest tuleks esile tõsta illustratsioone E. Bornhøhe «Tallinna juttudele» (1962, litograafia), milles meisterlik tehnika käsitlemine liitub lopsakate tüüpide ja kordumatu meeolu edasiandmisega. J. Krossi «Kivist viulite» illustratsioonides on tugevat intellektuaalsust, uute väljendusvahendite otsinguid.

Nõukogude Eesti raamatugraafika on nimede poolest rikas. Paljud nendest peidavad omapärast arenevat kunstnikunatuuri. Eespool nimetatute kõrval märgime tõsiselt mehise väljenduslaadiga kunstnikku Ilmar Torni, kelle tugevaks küljeks on võime anda üldistusi, neid siduda oskuslikult suure elutõega. Sellised on tema rustikaalsed, sotsiaalse ja psühholoogilise suunitlusega illustratsioonid H. Leberechti olukirjeldusele «Valgus Koordis» (1963).

Ajaloolise karmi tõe peenetundelisel ja mõistval tabamisel on teeneid Endel Maisaarel, kes oskab avada raamatu rikkust asteastmelt, näidates sündmustikku mitmepalgeliselt, ja anda lopsakaid tugevaid karaktereid. Siin on silmas peetud kõigepealt selliseid raamatuid, nagu M. Metsnurga «Ümera jõel» (1961) ja P. Kuusbergi «Enn Kalmu kaks mina» (1961).

Olev Soans on täiendanud nõukogude luulekirjanduse illustreerimist efektselt, laiahaardeliselt nähtud kujunditega, mis paeluvad oma originaalsuse ja elegantsiga. Sellised on näiteks 1961. a. ilmunud P. Rummo «Proloogi ja poemide» ning H. Jürissoni «Mägedes sünnivad pilved» illustratsioonid.

Huumorit, satiiri, särtsu ja elurõõmu esindab Edgar Valteri raamatualane looming. Meenutame siinkohal kas või haruldaselt vaimukaid linoollõikeid J. Krossi «Tuule-Jukule» (1963).

Nõukogude Eesti raamatugraafika on arenenud mitmekesisuse ja tunnetusliku sügavuse suunas. Oma väikest ülevaadet ei saa lõpetada, peatumata kahel kunstnikul — Herald Eelmal ja Helder Lareteil. Nende nimedega on seotud uued märkimisväärsed jooned eesti kaasaja raamatugraafikas.

H. Eelma illustratsioonialane looming pole veel suur, kuid selle tipuks on puugravüürid A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» I osale (1964). Eelma, suure taktitunde ja fantaasiaküllusega trakteerinud teose sisu, annab sellele väärilise ekvivalendi. Võimsad, otsekui puust väljaraiatud monumentaalsed peategelaste figuurid on sarja keskseks tuumaks. Nende kujundite maamehelik jõud ja monumentaalsus on haaravad — need on inimesed, kes karastuvad raskes võitluses looduse ja ühiskonnaga, kes kujundavad maa palet. Eelma töid iseloomustab tõsidus, eepiline rahu, rahvapärased ja emotsionaalsus (joon. 2).

H. Laretei on meie raamatugraafikasse toonud dünaamiliseks ekspressiivsuse, mis on seotud mõttepinge ja väljendusrikka süm-

boolikaga. Ka Laretei juures võime märgata mõningaid Kr. Raua mõjusid (vt. J. Liivi «Rukkivihud rehe all» (1964)⁶, mille kujundus on kunstniku suuremaid saavutusi (joon. 3)); kuid, nagu öeldud, domineerib tema juures ekspressiivsem tundeelu väljendus. Laretei kunsti üheks iseloomustavaks jooneks on aktiivne suhtumine teoste ühiskondliku kõlajõu väljatoomisesse. See kajastub hästi

Joon. 2. H. Eelma. Illustratsioon A. H. Tammsaare «Tõe ja õiguse» I osale (1964).

Liivi eespool nimetatud luulevalimiku puhul, veelgi sügavamini võib-olla V. Beekmanni luuletuskogu «Ida-Euroopa valgus» (1964) illustatsioonide puhul. Need linoollõiked on äärmiselt tugevalt seostatud luuletaja mõttega, emotsionaalsed, rütmistatud ja laiahaardelised, andes sotsiaalkriitilise tooniga pilte Ida-Euroopa ajaloost. Nagu luuletusedki, kujunevad nad teravaks süüdistuseks fašismile ja kodanlusele. Sama võib öelda ka E. Krusteni «Nagu piisake meres» illustatsioonide kohta (joon. 4).

⁶ Vt. R. Loodus, J. Liivi luuletuste uutest illustatsioonidest. «Rahva Hääle», nr. 100, 26. IV 1964.

Kokkuvõtteks võiks märkida järgmisi momente meie viimase aja raamatugraafikas:

Teksti kommenteerimise asendumine teksti lahtimõtestamisega, olgu see siis intellektuaalne või emotsionaalne. Nõukogude raamatugraafika kui massilise, mõjuva kunsti arendamisel on see

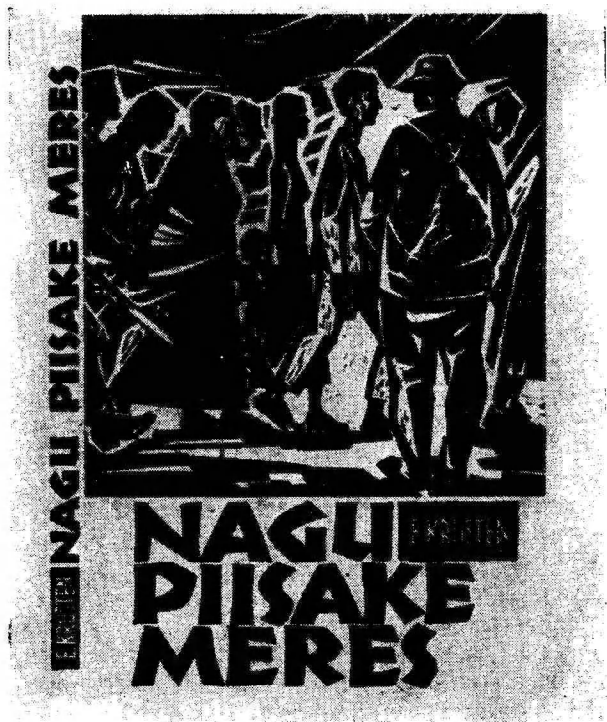
Joon. 3. H. Laretei. Illustratsioon J. Liivi luuletusele «Rukkivihud rehe all» (1964).

väga oluline joon. Siia liitub vahetult püüd mõtte laiahaardelisemaks, pingelisemaks esitamiseks.

Tähelepanu äratav eesti raamatugraafika mitmekesistumine, tugevate individuaalsuste väljakujunemine.

Kunstnike suurema huvi teke eesti demokraatliku kunsti-pärandi ja teiste rahvaste graafika vastu. Samal ajal võime täheldada mõningat püüdu rahvalikkuse ja lihtsuse suunas.

Kujunduse ja illustratsioonide sisemise seose tugevnemine lehepinna ja kogu raamatuga. Silma paistab üldine püüd ühtlasele kaunimale kujundamisele, mis viiks selleni, et raamat muutuks ka kunstiteoseks. Šrifti osas moodustavad eesti kunstnikud muide Nõukogude Liidu avangardi.⁷

Joon. 4. H. Laretei. Umbrisepaber (1962).

Ja lõpuks on meie raamatugraafika edasise arengu tähtsaks eelduseks kunstnike arenev otsisklev vaim, siis koos sisulise läbimõtlemisega saab anda häid tulemusi.

Ei saa mööda minna aga sellistest puudustest, nagu vabariigi trükitehnilise baasi mahajäämus, nõukogude inimese ja üldse psühholoogilise momendi mittepiisav esitamine,⁸ kohatine kiretus ja vahel esinev kiirustamisest ning vähenõudlikkusest tekkinud hall keskpärasus. Kuid need on kasvuraskused ja tüüpiliseks jääb

⁷ V. Toots, Raamatu uuenev ilme. «Sirp ja Vasar», nr. 14, 6. IV 1962.

⁸ See probleem on muide omane kogu nõukogude raamatuillustratsioonile. А. Нурок, Книжная иллюстрация. Творчество, 1963, № 10, lk. 1.

nõukogude eesti raamatugraafikale tema arengutendents, mis eriti viimastel aastatel on võtnud kiirema sammu.

Raamatukujunduse ja illustratsiooni ülesandeks on kirjandusliku teose sisulist külge kunstiliselt interpreteerida, seda laiahaardeliselt ja meeldejäädvalt lahtimõtestatult esitada. Kõrge kunstilise tasemega illustratsioon suudab kõigekülgselt avada klassikute ja nõukogude kirjanduse humanistlikke ideid, näidata inimeste karaktereid ja saatusi ühiskonnas.

Toimetusele laekunud märtsis 1966.

О НОВОЙ ЭСТОНСКОЙ КНИЖНОЙ ГРАФИКЕ

Р. Лоодус

Резюме

Анализируя работы некоторых художников, автор делает попытку проследить появление и развитие новых черт в книжной графике Советской Эстонии последних лет. Если в период культа личности книжная графика играла довольно скромную роль, то теперь в ней намечается серьезный подъем. Искусство мастеров книжной графики (В. Толли, Э. Окаса, А. Хойдре, Х. Ээлма, Х. Ларетей и др.) отличается разнообразием, их работы пленяют внутренней силой, глубокой выразительностью и совершенством исполнения. Автор показывает, как иллюстрация — простой комментарий текста, уступает место эмоциональному и глубокому раскрытию содержания и идеи литературного произведения. В творчестве молодых иллюстраторов (В. Толли, Х. Ларетей и др.) заметно стремление воскресить лучшие традиции прошлого, а также желание использовать опыт мастеров других национальностей. Поиски нового характеризуют искусство молодых художников, среди которых немало сильных индивидуальностей. Вклад художников книги Эстонской ССР в великое дело воспитания народа в духе идей коммунизма является значительным.

EINIGES ÜBER DIE NEUERE BUCHILLUSTRATION IN ESTLAND

R. Loodus

Zusammenfassung

In diesem Aufsatz werden die Hauptzüge der Buchillustration Sowjetestlands der letzten Jahre betrachtet. Während wir die Buchillustration aus den Jahren des Stalin-Kultus nur als sehr bescheiden einschätzen können, ist sie jetzt mannigfaltiger, innerlich kraftvoller und hochqualitativer geworden. Auf der Grundlage des Schaffens von V. Tolli, E. Okas, A. Hoidre, H. Eelma, H. Laretei u. a. wird eine sich vertiefende Meisterschaft in der Handhabung der verschiedenen Techniken beobachtet. Der Aufsatz will darlegen, wie eine emotionale Darstellungsweise das trockene Kommentieren des Textes ersetzt. Ein gesteigertes Interesse für den estnischen künstlerischen Nachlaß und für die Kunst anderer Völker ist besonders im Schaffen der jüngeren Künstler (V. Tolli, H. Laretei u. a.) zu bemerken. In der zeitgenössischen estnischen Buchkunst läßt sich die Entwicklung von Künstlerpersönlichkeiten mit individuellen Zügen und ruhelosem, suchendem Geist verfolgen.